

Değişim ve Dönüşüm Sürecinde Bursa Gayrimüslimleri

KÂMİL BÜYÜKER

Bir ülkede rejimin, sistemin değişiminde toplum tabakası arasında en sancılı geçiş belki de ötekileştirdiğimiz kesim olan azınlıklarda yaşanmaktadır. Azınlıklar ya da gayrimüslimler sadece buldukları toprakları kendilerine mesken seçmemişler, orayı kültürü, tarihi, coğrafyası ile de vatan saymışlardır. Yani ötekileştirdiğimiz ve çoğu zaman da yok saydığımız gayrimüslimler bu anlamda bizdendirler ve bu topraklarda söz sahibidirler. Yakın tarihimizin önemli kırılma ya da değişim/dönüşüm safhalarından olan Tanzimat, Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemlerinin Bursa'sının gayrimüslimlerine ışık tutacak önemli bir çalışma yayınlandı. Libra Yayınları tarafından çıkan "Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Bursa Kent Tarihinde Gayrimüslimler" isimli çalışma yine Bursa'da bir akademisyen olan Turgay Akkuş'un ciddi bir gayretinin ürünü. Eseri önemli kılan en büyük amil ise hiç şüphesiz arşiv vesikalarının müdahil olması ve konuşmasıdır. Bunun yanında salnameler, seyahatnameler, konsolosluk raporları, Bursa Kent Arşivi belgeleri ise eseri önemli kılan diğer kaynaklar. Eserin gayesini yazar şöyle açıklar: *Bu çalışma Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e uzanan ve önemli toplumsal değişimleri içeren süreç içinde Bursa'nın demografik bileşenleri arasında yer alan gayrimüslimlerin kent yapılanmasındaki konumlarını, toplumsal yaşam alanlarındaki etkileri çerçevesinde ortaya koymayı amaçlamaktadır.*

Bursa'da üç farklı ve etkin millet: millet-i Rumiyan, millet-i Ermeniyan, millet-i Yahudiyan
Osmanlıya payitahtlık yapmış Edirne, İstanbul gibi Bursa da ayrı bir hususiyete ve farklı bir mozaığe sahiptir. Bünyesinde çok

Turgay Akkuş,
Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Bursa
Kent Tarihinde Gayrimüslimler,
Libra Yayıncılık
Mayıs 2010, 432 sayfa.

farklı milletlerden ve dinlerden insanlar sulh ve selamet içerisinde yaşamışlardır. Bu hakkı teslim eden yazar Bursa'nın da farklı dönemlerde cazibe merkezi olduğunu ifade ediyor: *Bursa, Osmanlı Devleti'nin yıkılışına değin politik, ekonomik ve sosyal nitelikleriyle imparatorluğun önde gelen kentleri arasında yer almıştır. Tarihsel arka planın zenginliği, kenti hem Osmanlı hem de Cumhuriyet dönemi tarih araştırmalarında gözde bir çalışma alanı haline getirmiştir.* (s.17) İslam hukukunun kendilerine tanıdığı hürriyet serbestisi içerisinde hayatlarını idame ettiren gayrimüslimler, toplumsal hayatta pek çok hususta da ayrıcalıklı konudaydılar. Sadece belirleyici amilin din gibi görülmesi gayrimüslim isminin çağrıştırmaları olabilir ancak yazar, bu hususun sadece dinle sınırlı ol-

madığını ifade eder: *Gayrimüslim, Osmanlı toplumunda Müslüman olmayı karşılayan bir terim olmanın yanında ve ötesinde bu öznenin altında ifadesini bulan sosyal, politik, hukuki, dini hatta mali ve iktisadi farklılıkları, çeşitlilikleri içeren toplumsal bir kategoriye işaret eden bir kavramdır.* (s.22)

Bursa İpek ve İpekböcekçiliğinde Gayrimüslimler

Bu hususun bariz örneği olarak da Bursa özelinde yaşayan gayrimüslimlerin ipekçilik gibi önemli bir sektörle anılmaları zikredilebilir. Bir başka toplumsal hayata teallük eden yön ise kamuda ve siyasi hayatta -özellikle kitapta verilen çarpıcı bilgiler göz önüne alınırsa- etkin durumda olmalarıdır. Meşrutiyet ilanından bir gün sonrası 24 Aralık 1876'da şehrin idari kadrolarının önde gelenleri, seçkinleri pa-dışaha çıktıkları telgrafta meşrutiyeti coşkuyla karşıladıklarını ifade ederler. İçlerinde Bursa Metropolit Meclis-i İdare-i Vilayet Üyesi Kocabaşı Bakır oğlu Sehak, Temyiz Hukuk üyesi Papas oğlu Suruçyan, Divan-ı Temyiz -i Vilayet üyesi Salamon Efendi'nin de bulunduğu on altı kişidir imzayı atanlar... Yazar bir tablo eşliğinde Bursa'da 1889'da çeşitli kurumlarda görev yapan gayrimüslimleri nakledeken aslında hiç de azımsanmayacak kritik görevlerde gayrimüslimlerin yer aldığı görülecektir. Yine 6 Haziran 1889'da kurulan Bursa Ticaret ve Sanayi Odası'na aynı yılın Aralık ayı itibarıyla kayıtlı bulunan 74 üyeden 66'sı kentin gayrimüslim topluluklarına mensuptur. (s.121). Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılışına değin bu tablo değiştiyse de Bursa'nın ticaret ve sanayisinde gayrimüslimlerin ağırlığı çok fazla değerini kaybetmemiş. Bursa'da ipekböcekçiliği ve ham ipek üretimi konusunda gayrimüslimlerin mahareti, özellikle İpekçilik Enstitüsü'nün başına getirilen, Fransa Montpellier Ziraat

Enstitüsü'nde devlet adına eğitim gören Torkomyan Efendi'nin çalışmaları kitapta hususi olarak yer almakta. İlerleyen dönemlerde özellikle 19. yüzyılda içsel ve dışsal dinamiklerin belirleyici olduğu bir çerçevede gerçekleşen toplumsal değişim ve dönüşüm süreci, ipekçilik sektörü aracılığıyla dünyaya eklenmiş Bursa'nın toplumsal yapılanmasında önemli değişiklikler meydana getirmiştir. Yüzyılın başlarından itibaren ipekçilik sektöründeki teknolojik gelişmelere uyum sağlayarak kentte bu alanda endüstriyel bir gelişmenin öncülüğünü yapan gayrimüslimler, şehrin ekonomik yaşamında önemli bir rol oynamaya başlamışlardı. Tanzimat ve Islahat fermanlarının sağladığı olanakların yanı sıra eklenedikleri yabancı sermaye sayesinde kavuştukları dış ticaret bağlantıları, onlara "komprador" bir nitelik kazandırmıştı.

Yüzleşme: zorunlu sürgünler ve kayıplarımız...

Bu bölüme kadar işler seyrinde giderken özellikle 1. Dünya Savaşı'nın yarattığı ortamdan istifade eden İttihat Terakki iktisadi düzlemde Milli İktisat Siyasetini, politik düzlemde ise sevk ve iskân politikasıyla gayrimüslimlerin tasfiye planını devreye koyar. Bu esnada savaş içerisinde ayrılıkçı Ermeni ve Rum unsurlar bu tasfiye planının sebebinin teşkil ederler. Bu durum kitapta şöyle özetlenir: *20. yüzyılın başlarına değin kentin sosyo-ekonomik yapılanmasında ağırlıklı bir yere sahip olan gayrimüslimler, İttihat ve Terakki'nin Balkan Savaşları'ndan sonra benimsediği milliyetçi yaklaşımların türevi olarak gelişen boykot ve milli iktisat siyasetlerinin erken örnekleriyle sarsıldılar. Birinci Dünya Savaşı esnasında söz konusu iktisadi politikalar hız kazanırken bunlara eklenen sevk ve iskân uygulamalarıyla Bursa'daki gayrimüslimler, kentin sosyo-ekonomik yapılanması içinden önemli ölçüde tasfiye edildiler. Tarihin işte bu kırılma noktasında pek çok hak ihlali, mülk gaspı en önemlisi maddi ve manevi insan kaybı olmuştur. Şahitler ve tarihi kayıtlar eşliğinde işlenen bu büyük suçlar sadece gidenler açısından değil kalanlar açısından da bir güvensizliğin, devlete karşı bir itimat-sızlığın da sanki fitilini ateşlemişti. 1915'lerde gerçekleşen iskân politikalarında Bursa'daki demografik değişimi gözler önüne seren tablolar ve veriler de dikkat çekici. Öyle ki en fazla Gregoryen Ermenilerinin sevk tabi tutulduğu görülüyor. Bu rakam %95, 95'lik bir yüzdeyi ifade ediyor. Rum göçmenlerin çevreden getirilerek Bursa'da iskân edildiği görülüyor. Bir ilginç madde de Musevilere dönük herhangi bir işlem yapılmamasıdır. Yazar "Ulus Devleti'nin Şafağında Bursa'da Gayrimüslimler" bölümünde gelinen noktayı şöyle özetliyor: *Türk Kurtuluş Savaşı sona erdiğinde kentte yabancılar dışında resmi kayıtlarda görülen tek gayrimüslim topluluk Yahudilerdi. Kentin demografisi, bu bağlamda önemli ölçüde türdeş bir nitelik arz etmekteydi. Bu durum, ulusçu bir söylem ve örgütlenme üzerinden gerçekleştirilen bağımsızlık savaşının ardından kurulacak ulus-devletin yapılanmasını kolaylaştıran bir zemin yaratacağı. Öte yandan kentin iktisadi yapısında hem sermaye hem işletmecilik hem de emek arzı bağlamında ağırlıklı bir role sahip olan gayrimüslimlerin önemli ölçüde tasfiyesi, Bursa ekonomisinde kısa vadede olumsuz sonuçlar doğuracaktı.**

Bursa'nın yakın tarihinde yüzleşilmesi zor bir sahayı ele alması dolayısıyla yazar önemli bir işe imza atmıştır. Kitap bu anlamda önemli bir boşluğu dolduracaktır.